

УДК 159.9.01

А. О. Пащенко

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСВІДОМОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Проведено аналіз специфіки правосвідомості курсантів та її особливостей у контексті когнітивних, емоційних, поведінкових та оціночних компонентів. Визначено особливості правової активності курсантів, діяльнісний компонент їх ставлення до закону, орієнтацію у ситуаціях вибору між законом і моральними нормами. Проаналізовано чинники, що зумовлюють осуд і виправдання співслужбовців за правопорушення. Отримано результати емоційного ставлення курсантів до додержання закону, визначено основні чинники порушення військової дисципліни та утримання від правопорушень військовослужбовців. Визначено особливості правосвідомості у військовослужбовців різної статі та специфіки спеціальності, за якою вони навчаються.

Ключові слова: військовослужбовець, делінквентна поведінка, курсант, правосвідомість, Національна гвардія України.

Постановка проблеми. Триваюча війна Росії проти України підтверджує хоробрість, сміливість та високий рівень професійної навченості особового складу Національної гвардії України (НГУ). Натепер засвідчено чималу кількість випадків самовідданості, героїзму, самопожертви військовослужбовців НГУ. Зокрема, 24 лютого 2022 р. ротно-тактична група 4 бригади оперативного призначення імені Героя України сержанта Сергія Михальчука першою прийняла бій з елітними російськими спецпризначенцями в районі аеропорту «Антонов» (смт Гостомель), що відіграло ключову роль в обороні столиці, не дозволивши окупантам швидко перекинути основні сили безпосередньо поруч із Києвом. У результаті бою силами ротно-тактичної групи гостомельських гвардійців було нейтралізовано декілька російських гелікоптерів та близько роти особового складу противника [1]. Цей та аналогічні вчинки є одним із чинників високого рівня довіри населення до НГУ, який на серпень 2022 р. становив 81 % [2], та її позитивного іміджу.

У масовій свідомості сформовано позитивний і певною мірою ідеалізований образ «військовослужбовця ЗСУ», якому протиставляються неоснащені, непідготовлені, немотивовані «орки» і «чмобіки» Пригожина,

які за першої можливості масово тікають з поля бою [3], особистісно деформовані, схильні до різних форм девіантної та делінквентної поведінки, що як нелюди вбивали та катували неповинних людей, гвалтували жінок та грабували все, що потраплялося їм на очі [4, 5]. Нормативна, просоціальна поведінка українських військовослужбовців, таким чином, стає не просто метою психопрофілактичної та роботи з особовим складом, а й критерієм розрізнення «свій – чужий».

Проведений аналіз делінквентної поведінки під час воєнного стану з травня по листопад 2022 р. засвідчив, що військовослужбовці НГУ порушили Кримінальний кодекс України близько 230 разів. Основні правопорушення були за такими статтями цього Кодексу: «Непокора» (ст. 402); «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту» (ст. 309); «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами» (ст. 286); «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» (ст. 263).

Разом із тим зафіксовано близько 2 300 випадків притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності, що передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення. Переважна більшість протоколів про вчинення зазначених правопорушень припадає на такі статті цього Кодексу: ст. 172²⁰ «Розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів»; ст. 172¹¹ «Самовільне залишення військової частини або місця служби речовин»; ст. 130 «Керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції»; ст. 172¹⁵ «Недбале ставлення до військової служби» та ін.

Серед злочинів, учинених військовослужбовцями, переважають непокора, вживання наркотичних речовин, порушення правил безпеки дорожнього руху та незаконне поводження зі зброєю. Структура правопорушень військовослужбовців подібна до структури злочинів. Основними правопорушеннями є вживання алкогольних напоїв, керування у цьому стані автомобілем та самовільне залишення військової частини. В основі такої протиправної поведінки – проблеми самоконтролю і саморегуляції, контролю імпульсивності («сили волі»), агресивність, що поєднуються з низьким рівнем сформованості механізмів морального контролю поведінки.

Наведене свідчить про наявну проблему стосовно правослухняної поведінки особового складу НГУ. В умовах воєнного стану низький рівень правосвідомості, а також порушення військовослужбовцями обов'язків військової служби призводять до погіршення стану військової дисципліни, що дискредитує досягнення наших захисників в очах суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика правослухняної та правопорушної поведінки персоналу сектору безпеки і оборони перебуває у фокусі уваги дослідників. Зокрема, науковці К. І. Маравська та С. О. Ларіонов вивчали типологію професійно-нормативної поведінки майбутніх офіцерів Національної поліції України. Вони навели і змістовно описали типологію професійно-нормативної поведінки майбутніх офіцерів Національної поліції України, крім

того надали психологічну характеристику курсантів з різними типами професійно-нормативної поведінки [6].

Вивченням теоретичних аспектів адиктивної поведінки військовослужбовців займалися І. І. Приходько та М. С. Байда. Вони розглянули психологічні причини виникнення адикцій та соціально-психологічні чинники, що їх обтяжують; описали прийнятні та небезпечні форми адикцій, які існують у сучасному суспільстві; виклали особливості поведінки осіб з адикціями, у результаті чого завдається шкода міжособистісним відносинам, виникає загроза для фізичного та психічного здоров'я не тільки адиктів, але й оточуючих [7].

Особистості військовослужбовців, схильних до делінквентної поведінки, у контексті порушення їхнього статевого ролівого статусу та родинних зв'язків вивчав В. І. Мозговий. Він розглянув схильність військовослужбовців до делінквентної поведінки в контексті можливого порушення їхнього статевого ролівого статусу та родинних зв'язків; виявив і проаналізував гендерні типи особистості військовослужбовців, схильних до делінквентної поведінки; визначив подальший фокус роботи психолога частини з наведеною категорією осіб [8].

Науковиці А. С. Мідіна, О. В. Орел вивчали правоідеологічну модель формування соціально-правової свідомості військовослужбовців як компонент соціально-правового забезпечення діяльності особового складу Національної гвардії України. Вони з'ясували фактори, що обумовлюють формування соціально-правової свідомості військовослужбовців під час проходження військової служби [9].

Дослідники довели, що існує типологія професійно-нормативної поведінки майбутніх офіцерів, визначили основні психологічні характеристики адиктивної поведінки військовослужбовців, установили залежність делінквентної поведінки військовослужбовців від відсутності батьківської та материнської опіки, а також фактори впливу на процес формування соціально-правової свідомості військовослужбовців тощо.

Однак у наведених наукових працях недостатньо уваги приділено визначенню чинників делінквентної поведінки військовослужбовців Національної гвардії України, зокрема правосвідомості.

Питання правосвідомості військовослужбовців потребує додаткової уваги, тому що військовослужбовці НГУ водночас виступають і

суб'єктом, і об'єктом правових відносин у суспільстві. Діяльність наших захисників завжди супроводжується жорсткою критикою серед населення, тому низький рівень правосвідомості може дуже зашкодити рівню його довіри.

Мета статті – визначити особливості правосвідомості військовослужбовців Національної гвардії України як чинника делінквентної поведінки.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 48 військовослужбовців НГУ, які проходять навчання за різними спеціальностями, а саме 254 – «Забезпечення військ (сил)» [24 курсанти, фахівці підрозділів по роботі з особовим складом (РОС)], 053 – «Психологія» [24 курсанти, спеціалісти підрозділів психологічного забезпечення (психологи)], групи одного року навчання.

За допомогою методики «Ставлення до права» С. П. Безносова проведено дослідження правової свідомості особистості. Залежно від сполучення когнітивних, емоційних, поведінкових та оціночних компонентів ставлення визначені інтегральні особливості курсантів, які відображуються у восьми видах правосвідомості [10].

Змістовні особливості правосвідомості курсантів вивчали за допомогою авторської анкети, розробленої на основі теорії структури правосвідомості О. О. Гулевич. У трюктурі правосвідомості вона виокремлювала атитюди стосовно до: закону, злочинів та злочинців,

покарання, працівників правоохоронних інститутів. Кожна тематична галузь атитюдів містить три компоненти: когнітивний (змістовний, оцінний – уявлення про об'єкти та їх когнітивна оцінка); афективний (енергетичний, почуття стосовно до об'єктів) та поведінковий (наміри поводитися певним чином при взаємодії з об'єктом) [11]. Під час складання анкети були використані 5-бальні шкали (оцінки від -2 до +2), які потім нормувалися у діапазоні від 0 до 4 балів.

Результати, отримані за допомогою методики С. П. Безносова, подано у табл. 1.

Після аналізу наведених у табл. 1 даних зроблено узагальнення щодо особливостей ставлення до права у групах досліджуваних курсантів.

1. В обох групах курсантів домінує правовий реалізм: у групі РОС ($4,67 \pm 1,465$) і дещо менше у групі психологів ($4,33 \pm 1,834$), що свідчить про чітке розуміння важливості додержання правових норм, побудови юридично обумовлених життєвих відносин, толерантності до правової системи держави та належності себе до правоохоронної системи як майбутніх офіцерів НГУ.

На другому місці в обох групах сформовано показники правового ідеалізму: у групі психологів ($2,96 \pm 1,628$), у групі РОС ($2,83 \pm 1,373$), що може вказувати на дієвість верховенства права у державі та перспективи подальшого розвитку правового суспільства.

Таблиця 1 – Особливості ставлення курсантів до права ($x_{cp} \pm \sigma$, балів)

Показник ставлення до права	Група				t – критерій рівності середніх	
	РОС		психологи		t	p
	x_{cp}	σ	x_{cp}	σ		
Правовий реалізм	4,67	1,46	4,33	1,83	0,69	0,49
Правовий скептицизм	1,83	1,12	1,50	1,10	1,03	0,30
Правовий конформізм	2,58	1,06	2,50	1,31	0,24	0,81
Правовий цинізм	1,25	0,89	1,46	0,83	-0,83	0,40
Правовий фетишизм	0,92	1,21	0,88	1,11	0,12	0,90
Правовий інфантилізм	1,21	0,88	1,17	0,81	0,17	0,86
Правовий ідеалізм	2,83	1,37	2,96	1,62	-0,28	0,77
Правовий нігілізм	1,42	0,77	1,79	1,91	-0,89	0,38

2. Найменш виражені середні показники за шкалою правового фетишизму: у групі психологів ($0,88 \pm 1,12$) і групі РОС ($0,92 \pm 1,213$), що свідчить про низьку правову свідомість та недовіру до правової системи.

Відмічено майже повну відсутність статистично значимих відмінностей між показниками типів правосвідомості у хлопців та дівчат. Єдина відмінність констатована за показником правового нігілізму, який більшою мірою сформований у групі хлопців ($2,04 \pm 1,76 > 1,09 \pm 0,750$; $p \leq 0,05$). При цьому рівень зазначеного показника є низьким в обох групах, виділених за статтю, а це вказує на те, що курсанти загалом вважають закони і правила основоположними регуляторами відносин.

Загальним висновком стосовно типів правосвідомості досліджуваних слід вважати тотальне переважання правового реалізму. Курсанти розрізняються сформованим конвенціональним рівнем правосвідомості, вважають себе повноцінними суб'єктами правовідносин. Важливо також наголосити, що не виявлено відмінностей у типах правосвідомості курсантів, які зумовлені статтю та специфікою спеціальності, за якою вони навчаються.

Результати, одержані за допомогою анкетування, подано у табл. 2–6. До першого блоку анкети ввійшли три запитання, які відображують атитюди курсантів до закону як суспільного явища та до самих себе як об'єктів закону.

Із таблиці 2 видно, що обидві групи респондентів загалом визнають необхідність

додержання законів і правил. Можемо припустити, що таке ставлення до недопущення делінквентної поведінки було сформовано насамперед самостійним і свідомим вибором військової професії, здобутими знаннями в юридичній сфері та набутим життєвим досвідом співіснування у військовому колективі і середовищі. Відповідно до результатів дослідження різниці у показниках хлопців і дівчат немає.

Наступний блок анкети відображує правову активність курсантів. Із таблиці 3 видно, що у військовослужбовців групи РОС у 1,5 раза більша правова активність, ніж у групі психологів.

Як показують дані табл. 3, реальна готовність доповідати про різноманітні порушення сформована значно більшою мірою у групі РОС, ніж у групі психологів (статистично значимі відмінності виявлено між показниками відповідей на запитання «Помітивши безпідставну відсутність у розташуванні свого співслужбовця, я самостійно доповім командирі», «Якщо мені стане відомо про борги свого співслужбовця, я доповім командирі», «Дізнавшись, що співслужбовець робить ставки на тоталізаторі, я доповім командирі», «Ставши свідком бійки, я доповім командирі», «Побачивши, почувши про наміри співслужбовців вжити наркотичні речовини, я доповім командирі», «Не залишусь осторонь, коли будуть шукати свідків правопорушення», «Під час опитування, в рамках проведення службового розслідування, я буду свідчити про вчинене співслужбовцем правопорушення»).

Таблиця 2 – Особливості ставлення курсантів до додержання законів ($x_{cp} \pm \sigma$, балів)

Показник ставлення до додержання законів	Група				t – критерій рівності середніх	
	РОС		психологи			
	x_{cp}	σ	x_{cp}	σ	t	p
Дотримання військової дисципліни – запорука успішного функціонування і виконання завдань мого військового колективу (курсу, групи)	3,00	0,78	2,92	0,65	0,40	0,69
Виконання вимог військових статутів повинно бути обов'язком кожного військовослужбовця	3,00	0,93	3,08	0,83	-0,32	0,74
Військова дисципліна призначена для збереження соціальної справедливості у підрозділі	2,71	0,99	2,65	0,98	0,19	0,84

Таблиця 3 – Порівняльна характеристика правової активності курсантів ($x_{cp} \pm \sigma$, балів)

Показник правової активності	Група				t – критерій рівності середніх	
	РОС		психологи		t	p
	x_{cp}	σ	x_{cp}	σ		
Я схильний утримувати співслужбовців від порушень військової дисципліни	2,67	1,09	2,46	0,93	0,71	0,48
Я самостійно звернуся до командира, щоб доповісти про вживання спиртних напоїв співслужбовцями	1,83	1,40	1,13	1,22	1,86	0,06
Помітивши безпідставну відсутність у розташуванні свого співслужбовця, я самостійно доповім командирі	2,83	0,81	1,67	1,43	3,46**	0,001
Якщо мені стане відомо про борги свого співслужбовця, я доповім командирі	2,38	1,14	1,33	1,30	2,94*	0,05
Дізнавшись, що співслужбовець робить ставки на тоталізаторі, я доповім командирі	2,42	1,21	1,46	1,35	2,58*	0,01
Побачивши моральне або фізичне приниження співслужбовця, я стану на його захист	3,38	0,58	3,08	0,71	1,553	0,12
Ставши свідком бійки, я доповім командирі	2,38	1,14	1,63	1,17	2,25*	0,02
Побачивши, почувши про наміри співслужбовців вжити наркотичні речовини, я доповім командирі	3,17	0,82	1,79	1,38	4,19**	0,001
Не залишусь осторонь, коли будуть шукати свідків правопорушення	2,50	1,10	1,75	1,15	2,30*	0,02
Під час опитування, в рамках проведення службового розслідування, я буду свідчити про вчинене співслужбовцем правопорушення	2,42	0,93	1,83	1,16	1,91*	0,05

Примітка. * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$.

Загалом рівень правової активності досліджуваних є недостатній, що може бути зумовлено різними чинниками. Зокрема, в анкетах трапляються такі твердження стосовно причин пасивної поведінки курсантів у випадках, коли порушення вчиняє співслужбовець: більша групова згуртованість колективу психологів, що зумовлює явище «кругової поруки»; неготовність групи виносити проблеми на рівень керівництва; низький рівень авторитету офіцерів; недовіра до керівництва, особливо побоювання групової відповідальності.

Серед причин відмінностей між групами психологів і РОС респонденти зазначили: наявність досвіду покарання члена групи за

порушення і наслідків цього для групи (втрата часу, групові покарання й обмеження, перебування у статусі «гіршого колективу»); відмінності функціональних обов'язків майбутньої посади (заступники командира підрозділу по роботі з особовим складом несуть особисту відповідальність за самовільне залишення місця служби на відміну від психологів, які надають командирам підрозділів практичні рекомендації щодо подальшого проходження служби військовослужбовцем); більша поінформованість курсантів РОС стосовно проведення службових розслідувань, порядку проходження процедури надання пояснень та більш чітке усвідомлення важливості роботи зі свідками події.

Утримувати співслужбовців від правопорушень схильні як психологи ($2,46 \pm 0,93$), так і майбутні РОС ($2,67 \pm 1,09$), але явно недостатньою мірою. Серед причин, які не сприяють утримуванню співслужбовців від порушень, відмічено: уявлення про те, що це «донос»; переконаність у тому, що порушення є малозначущими і не потребують втручання групи (особливо вживання алкоголю); переконаність у тому, що співслужбовці є дорослими людьми, і якщо йдуть на порушення, то це зумовлено важливими обставинами; погляд на порушення як на певну гру («карають не за те, що випив, а за те, що попався»). Важливо, що більше половини респондентів указують на готовність доповідати про порушення тільки молодшим командирам (командиру групи), відповідно, з офіцерами не створено необхідного «формату довіри».

Наступний блок анкети – вивчення діяльнісного компонента ставлення до закону. Як виявлено з результатів табл. 4, переважна частина досліджуваних курсантів у цілому хотіли б бути освіченими у галузі правового регулювання відносин у суспільстві та відповідальності за його порушення.

Серед конкретних шляхів набуття правових знань найбільш поширеними у курсантів є доведення статей Кримінального кодексу України. Так, показник «Під час доведення статей кодексів України під особистий підпис я розумію відповідальність за вчинення правопорушення» найбільше сформований у групи РОС, при цьому він статистично значимо більшою мірою сформований у цій групі, ніж у

групі психологів ($t = 2,982$; $p \leq 0,05$), що може свідчити як про дефіцит правових знань у психологів (не цікавляться, тому що не розуміють), так і про те, що курсанти РОС вважають, що достатньою мірою орієнтуються у правовій сфері. Також відмічено, що дівчата загалом значно більшою мірою вважають, що розуміють вимоги і заборони краще за хлопців ($2,85 \pm 1,047 < 3,36 \pm 0,727$; $p \leq 0,05$).

Такий вид правового інформування, як унаочнення інформації в кутках правових знань, слід визнати недостатньо дієвим. Курсанти загалом не цікавляться пропонованою інформацією, вважають, що: достатньо зробити це один раз; вся необхідна інформація доступна у мережі Інтернет; очікують, що ознайомлюватися з наданою інформацією буде один курсант з групи, який «розкаже, якщо там буде щось корисне»; найбільш важливу інформацію їм доводять офіцери під час нарад і шиквань.

Ще одним варіантом контролю поведінки є моральний. Дослідниця О. О. Гулевич зазначила, що перехід на вищі рівні правосвідомості відбувається через засвоєння законів і дотримання їх, тобто людина починає додержуватися тих законів, які відповідають її моральним принципам, виражають їх та підтримують [11]. Для врахування цього аспекту до анкети було введено шість запитань, які відображують проєктивні ситуації вибору між законом і мораллю (див. табл. 5).

Таблиця 4 – Порівняльна характеристика інтересу курсантів до правової інформації ($x_{cp} \pm \sigma$, балів)

Показник інтересу до правової інформації	Група				t – критерій рівності середніх	
	РОС		психологи			
	x_{cp}	σ	x_{cp}	σ	p	t
Не рідше одного разу на тиждень я ознайомлююся з інформацією у кутку правових знань	1,50	1,18	1,88	1,36	-1,02	0,31
Під час доведення статей кодексів України під особистий підпис я розумію відповідальність за вчинення правопорушення	3,46	0,72	2,71	0,99	2,98*	0,05

Примітка. * $p \leq 0,05$.

Таблиця 5 – Порівняльна характеристика оцінки курсантами вибору між законом і моральними нормами ($x_{cp} \pm \sigma$, балів)

Показник вибору між законом і моральними нормами	Група				t – критерій рівності середніх	
	РОС		психологи		t	p
	x_{cp}	σ	x_{cp}	σ		
Основна функція військової дисципліни – виховання і розвиток у військовослужбовців відповідальності за виконання вимог військових статутів та наказів командирів	3,21	0,77	2,79	0,93	1,68	0,10
Вважаю, що вживання спиртних напоїв на службі має допускатися у разі поважної причини (святкування важливої дати чи скорбота за втратою), я з розумінням поставлюсь до товариша, який відзначає застіллям народження дитини	1,88	1,45	2,33	1,27	-1,16	0,25
Вважаю, що вживання наркотичних речовин військовослужбовцем на службі виправдано у разі підтримання компанії чи першого досвіду, я з розумінням поставлюсь до товариша, який спробує коноплю	0,75	1,15	0,79	0,88	-0,14	0,88
Вважаю, що бійка як шлях вирішення конфлікту може бути використана військовослужбовцем за умов моральної чи фізичної образи його та членів його родини, я з розумінням поставлюсь до товариша, який вчинив бійку після нецензурної лайки в адресу його батьків	1,63	1,27	1,38	1,34	0,66	0,51
Вважаю, що вирішення важливих особистих проблем військовослужбовцем виправдовує самовільне залишення місця несення служби, я з розумінням поставлюсь до товариша, який заради з'ясування стосунків з коханою дівчиною наважиться на «самохід»	0,96	1,12	0,71	0,80	0,88	0,38
Вважаю, що гра на тоталізаторах та «швидкий займ» грошей військовослужбовцем виправданий жагою фінансово допомогти своїм рідним та близьким, я з розумінням поставлюся до товариша, який заради операції батька робить ставки	1,13	1,29	0,50	0,65	2,10*	0,04

Примітка. * $p \leq 0,05$.

Оцінка курсантами вибору між законом і моральними нормами у досліджуваних групах майже однакова, окрім показника «Вважаю, що гра на тоталізаторах та «швидкий займ» грошей військовослужбовцем виправданий жагою фінансово допомогти своїм рідним та близьким, я з розумінням поставлюся до товариша, який заради операції батька робить ставки», який найбільше сформований у групі РОС. При цьому він статистично значимо більший у цій групі, ніж у групі психологів ($t = 2,10$; $p \leq 0,05$), що може вказувати на їхню кращу поінформованість стосовно негативних наслідків азартних ігор (наявність негативного досвіду покарання курсантів-ігроманів у навчальній групі).

Загалом, у всіх групах спостерігається переважання «моральних оцінок» поведінки над нормативно-правовими. Зокрема, за результатами вивчення у групах РОС та психологів простежується схильність виправдовувати

співслужбовців за такі правопорушення: вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин на службі, бійки (конфліктні ситуації), самовільне залишення місця служби, заохочення швидкого збагачення (гри на тоталізаторах та «швидких займів» грошей).

Вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин і самовільне залишення військової частини співслужбовцями значною мірою виправдовується респондентами. Це може свідчити як про прогалини у психоедукації курсантів («трава – не наркотик»), так і про байдужість до співслужбовців, слабкі уявлення про відповідальність за вчинені правопорушення.

До останнього блоку анкети були включені запитання, які відображують емоційне ставлення курсантів до додержання закону. Отримані результати показують, що досліджувані в цілому переживають негативні емоції у разі порушення закону (див. табл. 6).

Таблиця 6 – Порівняльна характеристика оцінки курсантами почуттів, які виникають у разі додержання або порушення закону ($x_{cp} \pm \sigma$, балів)

Показник ставлення до додержання закону	Група				t – критерій рівності середніх	
	РОС		психологи		t	p
	x_{cp}	σ	x_{cp}	σ		
Дотримання військової дисципліни викликає у мене:						
– злість за порушення іншими встановлених правил	2,08	1,34	1,46	1,06	1,78*	0,05
– переживання несправедливості, коли порушників карають надмірно сильно або вибірково	2,42	1,13	1,50	1,31	2,57*	0,01
– незрозумілість колективного покарання	3,29	1,19	2,75	1,48	1,39	0,17
– обурення, коли про порушення всі знають, але порушника чомусь не карають	2,67	1,27	2,58	1,47	0,21	0,83
– гордість за її дотримання	2,67	1,16	2,17	1,30	1,39	0,16

Примітка. * $p \leq 0,05$.

За таблицею 6 висновлено, що основними чинниками порушення військової дисципліни курсантів є: незрозумілість і неприйняття колективних покарань; ситуації, в яких усі знають, що порушення відбулося, але порушника чомусь не карають; переживання несправедливості, коли порушників карають надмірно сильно, невідповідно до тяжкості порушення.

Зроблено узагальнення щодо чинників, які утримують курсантів від правопорушень і порушень військової дисципліни: імовірність позбавлення звільнень; імовірність позбавлення премії або інші фінансові покарання; імовірність позбавлення відпустки; імовірність повідомлення рідним про погану поведінку. Викликає занепокоєння, що більше половини респондентів відмітили, що таких чинників немає («нічого не утримує»). Найбільш «сильним» чинником утримання від порушень є страх групової відповідальності і небажання курсантів погіршувати становище своїх одногрупників унаслідок цього, страх осуду і групового тиску.

Висновки

1. За допомогою методики «Ставлення до права» С. П. Безносова встановлено тотальне переважання правового реалізму як основного типу правосвідомості досліджуваних. Курсанти

розрізняються сформованим конвенціональним рівнем правосвідомості, вважають себе повноцінними суб'єктами правовідносин. Крім того, не виявлено відмінностей у типах правосвідомості курсантів, зумовлених статтю та специфікою спеціальності, за якою вони навчаються.

2. Установлено, що змістовні особливості правосвідомості курсантів, яких вивчали за допомогою авторської анкети, розробленої на основі теорії структури правосвідомості О. О. Гулевич, мають недостатній рівень сформованості.

3. Визначено чинники, які утримують курсантів від правопорушень і порушень військової дисципліни. Найбільш значимим чинником утримання від порушень є страх групової відповідальності.

Подальші дослідження за наведеною проблемою будуть спрямовані на визначення факторів додержання правосвідомої поведінки та утримання від правопорушень військовослужбовців.

Перелік джерел посилання

1. Президент відзначив 3 військові частини Національної гвардії України. URL: <https://ngu.gov.ua/prezydent-vidznachyv-3-vijskovi->

chastyny-naczgvardiyyi-ukrayiny/ (дата звернення: 25.10.2022).

2. Лідером довіри українців залишаються ЗСУ. Рятувальники й Нацгвардія потіснили волонтерів та церкву. Соцопитування. URL: <https://novynarnia.com/2022/09/19/fdi-socop-08-2022/> (дата звернення: 25.10.2022).

3. На Луганщині росіяни шукають своїх дезертирів та грабують місцевих. Що відбувається у Старобільську. URL: <https://svatove.city/articles/251218/na-luganschini-rosiyani-shukayut-svoih-dezertiriv-ta-grabayut-miscevih-scho-vidbuvayetsya-u-starobilsku> (дата звернення: 23.10.2022).

4. «Вони звірі. Вони тварюки». Медуза в деталях відновила картину вбивств, зґвалтувань і пограбувань у Богданівці під Броварами – розслідування. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/event/s/viyskovyi-rf-vbivali-gvaltuvali-ta-grabovali-meshkanciv-sela-bogdanivka-pid-brovarami-novinirosiji-50235069.html> (дата звернення: 23.10.2022).

5. Російські солдати зґвалтували мене та вбили мого чоловіка. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61078632> (дата звернення: 24.10.2022).

6. Маравська К. І., Ларіонов С. О. Типологія професійно-нормативної поведінки майбутніх офіцерів Національної поліції України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. № 2 (60). С. 96–104.

7. Приходько І. І., Байда М. С. Теоретичні аспекти адиктивної поведінки військовослужбовців. *Честь і закон*. 2018. № 3 (66). С. 67–74.

8. Мозговий В. І. Вивчення особистості військовослужбовців, схильних до делінквентної поведінки в контексті порушення їх статево-рольового статусу та родинних зв'язків. *Теорія і практика сучасної психології*. Запоріжжя, 2018. № 4. С. 23–28.

9. Мідіна А. С., Орел О. В. Правоідеологічна модель формування соціально-правової свідомості військовослужбовців як компонент соціально-правового забезпечення діяльності особового складу Національної гвардії України. *ScienceRise: Juridical Science*. 2022. № 3 (21). С. 16–21.

10. Борець Ю. В. Психологічні особливості громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Чернігів, 2016. 209 с.

11. Настояща У. В. Психологічні аспекти правової свідомості як детермінанти особистості співробітника Державної кримінально-виконавчої служби України. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2018. № 1. С. 182–197.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2022 р.

UDC 159.9.01

A. Pashchenko

FEATURES OF LEGAL AWARENESS OF SERVICEMEN OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE AS A FACTOR OF DELINQUENT BEHAVIOR

The substantiation of the relevance of the research problem, which lays in determining the features of the legal awareness of servicemen of the National Guard of Ukraine as a factor of delinquent behavior, has been carried out.

The total number of 48 servicemen of National Guard of Ukraine, who are undergoing training in different specialties, took part in the research. An analysis of types of cadets' legal awareness and its dependence on the combination of cognitive, emotional, behavioral and evaluative components has been carried out. The S. P. Beznosov's "Attitude to Law" methodology was used to determine the integral features of the types of cadets' legal awareness.

The meaningful features of legal awareness of cadets have been studied by using O. A. Gulevich's questionnaire, developed on the basis of the theory of the structure of legal awareness; the specific attitude to law in the studied groups of military personnel has been summarized as well.

The cadets' attitudes towards the law as a social phenomenon and towards themselves have been listed. The difference in legal activism between groups of cadets, its level of development, the causes of its occurrence and the main factors which negatively impacted it has been outlined. The activity component of the attitude of servicemen to the law, education in the field of legal regulation of relations in society,

responsibility for its violation and ways of finding and obtaining legal knowledge in everyday life have been studied. The evaluation of the cadets' choice between the law and moral norms has been described, the structure of servicemen's offenses has been determined, the main reasons for the acquittal of fellow servicemen for offenses has been analyzed, gaps in cadets' psychological education and insufficient understanding of responsibility for committed offenses have been identified. The results of the emotional attitude of cadets to the implementation of the law have been obtained, the main factors of non-observance of military discipline and abstinence from offenses by servicemen have been determined.

The features of legal awareness of servicemen have been determined in accordance with the article and their specialty.

Keywords: *serviceman, delinquent behavior, cadet, legal awareness, the National Guard of Ukraine.*

Пащенко Андрій Олександрович – старший викладач кафедри психології та педагогіки
Національної академії Національної гвардії України
<https://orcid.org/0000-0002-0303-6661>